

İslâm Ahlâk Literatürü: Ekoller ve Problemler, ed. Ömer Türker,
Kübra Bilgin, Ankara: Nobel Yayınları, 2015, 217 s.

Muhammed Uğur AYTİMUR*

Ahlâk kuralları, bir toplumun düzenini sağlayan ve var olan düzenin devam etmesi adına kişilerin ve toplumların eylemlerinin övgüye yahut yergiye dönük fiiller olduğunu söyleyen ve bunları temellendirmeye çalışan aklı bir çabanın ürünüdür. Ahlâk, mikro planda bireyden başlayarak, devlet gibi makro yapılara kadar sosyal hayatın her alanına nüfuz etmiştir. Ferdî, ictimai, siyasî, iktisadî, tıbbî, ilmî birçok alanda ahlâkla ilgili hususlar, Antik Yunan'dan itibaren ele alınmaya başlanmıştır. Ahlâk, klasik dönem olarak nitelediğimiz İslam düşüncesinin ilk dönemlerinde hadis, kelâm, fıkıh, tefsir ve tasavvuf gibi disiplinlerde yer bulsa da felsefede olduğu kadar sistemli bir şekilde ele alınmamıştır.

İnceleyeceğimiz eser, İslâm ahlâk literatürünün oluşumuna etki eden dönemleri ve modern dönem ahlâk çalışmalarının gelişimini konu alan toplam sekiz makaleden oluşmaktadır. Kitapta bölüm yazarları, ahlâkın bir ilim olarak geçirmiş olduğu tarihî serüvene değiniyor ve okuyucunun zihninde ahlâk ilminin oluşumuna etki eden unsurları sunması bakımından genel bir tasavvur oluşturmaktadır. İslâm'ın klasik döneminden itibaren oluşan ve kendisinden sonraki literatüre de etki eden eserleri ve müellifleri zikreden çalışma, yer yer literatürde oluşan problematiğe de değiniyor. Öte yandan eser, geniş bir bibliyografya sunması açısından, sahada çalışacak araştırmacılara hem bir bakış açısı hem de kolaylık sağlıyor. Ayrıca söz konusu kitap, 7/13.yüzyıl sonrasındaki ahlâka dair çalışmaların gelişimini ve İslam düşüncesine katkısını görebilmemiz adına yürütülen "İslam Ahlâk Düşüncesi Projesi'nin bir ürünüdür.

Kitap, Hümeysra Özturan'ın "İslâm Ahlâk Düşüncesi Çalışmalarının Dünü ve Bugününe Dair Bir İnceleme" yazısıyla başlıyor (s. 1-43). Özturan yazısında, modern döneme ait ahlâk çalışmalarını ele alıyor. İçeriği ise ikincil literatürdeki oryantalist eserler, bazı Arapça kitaplar ve Türkçe'de yapılmış çalışmalar olmak üzere üç bölümden meydana geliyor. Çalışma özellikle günümüz literatürünün neredeyse tamamını sunması açısından, araştırmacılara geniş bir kaynakça sunuyor. Bu makalenin paralel bir okuması niteliğinde

* Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri, İslam Felsefesi ABD Yüksek Lisans Öğrencisi, (y156010001@sakarya.edu.tr).

ifade edebileceğimiz diğer bir çalışma İdris Cevahir'in "Modern Ahlâk Çalışmalarındaki Ahlâk Tasniflerine Eleştirel Bir Yaklaşım" adlı makalesidir (s. 79-103). Modern ahlâk çalışmaları ve tasniflerine dair bir değerlendirme yapan yazar, makalesinde modern dönem ahlâk çalışmalarının tahlil ve tenkidini amaçlıyor. Yazarı böyle bir çalışma yapmaya iten temel sâik ise bu dönemde yapılan çalışmaların Batı tasniflerini esas alması ve yine alana dair yapılan çalışmaların niceliği ve niteliği problemi olmuştur.

Mustakim Arıcı "Ahlâk Neyi Bilmektir? Bir İlim Olarak Ahlâk" (s. 43-79) makalesi ile ahlâkın bir ilim olarak incelenip incelenmeyeceği üzerinde duruyor ve geleneksel yaklaşımları ele almak sûretiyle, ahlâkın teorik felsefe disiplinleri gibi malumu değişmeyen bir ilim mi yoksa tarih içerisinde din, kültür, örf vb. üst sistemlerde değişen bir ilim mi olduğunu tartışıyor. İslâm düşüncesinin klasik dönemine tekâbül eden farklı ekollerin tartışıldığı iki makaleden biri Osman Demir tarafından "Kelâm Ahlâk Düşüncesi: Tartışma Alanları ve Kavramlar" başlığı ile ele alınıyor (s. 179-199). Yazar, hüsün-kubuh meselesiyle ahlâkî problemlere değinen kelamın, söz konusu kavramların kaynağı ve nasıl bilinebileceği üzerinde duruyor. Bu anlamda, ilk dönem kelamında ahlâk anlayışının nasıl şekillendiğine dair bir çalışma olan makale, ahlâkın teorik ve pratik boyutlarına, kaynaklarına ve kavramlarına belli başlı ekoller etrafında değinmeye çalışıyor. Söz konusu makalelerden ikincisi ise *Kitâbü'z-zühd*'lerin tasavvufa etkisini inceleyen Hacı Bayram Başer'in "Tasavvuf Önceleyen Dönemde Ahlâk Literatürü: *Kitâbü'z-zühd*'ler" isimli makalesiyle ele alınıyor (s. 139-163). Başer, yazısında, *Kitâbü'z-zühd*'ler ile tasavvufun irtibatını ortaya koymaya çalışıyor. Gerek kaynak gerek muhtevalarına değinerek ilk dönemden itibaren *Kitâbü'z-zühd*'lerin, tasavvufun bir ilim olarak şekillenmesine aracılık ettiğini ve bu anlamda zühd dönemi ve tasavvuf dönemi şeklinde bir ayırımın gerçeği tam olarak yansıtmayacağını belirtiyor.

Eserde geçen bir diğer makale, *Tehzîb* geleneğinde olduğu gibi Ebu Bekir Râzi'nin yazmış olduğu *et-Tıbbu'r-rûhânî*'nin devamında bir *et-Tıbbu'r-rûhânî* geleneğinin olup olmadığını sorgulayan Cahid Şenel'in "İslam Ahlâk Felsefesi Literatürü Açısından *et-Tıbbu'r-Rûhânî* Geleneğinden Söz Edilebilir mi?" ismini verdiği çalışmasıdır (s. 199-219). Şenel, er-Râzî'ye kronolojik olarak en yakın düşünürden başlayarak isim ve muhteva benzerliği olan eserlerin birçoğuna değiniyor. Ebû Zeyd el-Belhî, İbn Sîna, İbn Hazm, İbnü'l-Cevzî gibi daha birçok kişinin ismini ve eserini zikreden Şenel, eserlerin tamamının bir *et-Tıbbu'r-rûhânî* geleneği oluşturmasının mümkün olmadığını, zira gerek ahlâkın kaynağının, gerek yönteminin, gerekse muhtevasının diğer eserlerden farklı olması hasebiyle, er-Râzî'nin eserinin kendi içinde değerlendirilebileceğini belirtiyor. Eşref Altaş'ın "Hikemiyât Literatürü ve Ahlâk" adlı makalesi (s.103-139), özlü sözler, atasözleri ve vezicelerin derlendiği bir geleneği

oluşturan hikemiyât literatürünü ele alıyor. Yazar, hikemiyât literatürünü oluşturduğu dil ve edebiyatı barındıran bölgelere (Grek ve Helen gibi) ve öne çıkan bilgelere (Hz. Lokman ve Hermes gibi) atıf yapmak sûretiyle hikemiyâtın kaynaklarını ve tarihî konumunu ele alıyor ve netice olarak Kinik ve Stoa etkisiyle şekillenen aforizmaların/söylemlerin pratik hayata dair mevzular ve tikel meseleler üzerinde durduğunu belirtiyor. Bu anlamda yazar, hikemiyâtın pratik felsefenin tikel mevzularıyla ilgilenen ahlâk, âdâp ve siyaseti içeren özlü sözlerden oluştuğunu dile getiriyor.

Makalelerin her biri, üzerinde uzunca tartışmaları gerektiren konuları içeriyor olsa da bu kısa değerlendirmemizde mümkün gözükmektedir. Dolayısıyla biz, müstakil bir alan olarak İslam ahlak felsefesinin teşekkülünü sağlayan sistematik yapısı ve kendinden sonraki literatürü ciddi anlamda etkilemesinden ötürü İbn Miskeveyh'in eserini konu alan ve Harun Kuşlu tarafından yazılmış, "Ahlâk Felsefesinde İbn Miskeveyh'in *Tehzîbü'l-ahlâk*'ı ve Etkileri" makalesini ele alacağız (s. 163-179).

Ahlâk çalışmalarını geriye doğru götürdüğümüzde, ahlâkı bir ilim olarak sistemleştiren ve daha sonraki literatüre etki eden isim olarak İbn Miskeveyh'i görüyoruz. Bu anlamda yazısını İbn Miskeveyh'in *Tehzîbü'l-ahlâk* eseri ve etkileri üzerine oturtan Kuşlu, *Tehzîbü'l-ahlâk*'ın merkeze alındığı İslam ahlâk düşüncesinde, ahlâk ilminin şekillenmesinde rol oynayan birtakım sorulara cevap veriyor.

Öncelikle İbn Miskeveyh'le aynı dönemde yaşamış bir filozof olan Yahya b. Adî'nin İbn Miskeveyh'le aynı ismi taşıyan bir eserinin olduğunu tespit eden yazar, İbn Miskeveyh'in bu eseri takip ettiğini ve kendisi için bir model yaptığını belirtiyor. Yazısının merkezine İbn Miskeveyh'in *Tehzîb*'ini alan Kuşlu, *Tehzîb*'in ortaya koymuş olduğu teorileri dört başlık altında sıralıyor.

Kuşlu, *Tehzîb*'e ve ahlâk literatürüne bağlı kalarak, 1)Ahlâki/iradî eylemlerimizin kaynağı nedir? 2)Ahlâkî eğitimin imkânı nedir? 3)En yüksek iyi nedir? 4)Ahlâkî bir varlık olarak bireyin toplumla ilişkisi nedir? gibi sorulara cevap arıyor. Yazar, ahlâki eylemlerimizin kaynağının *Tehzîb* geleneğinde "insan doğası" olduğunu tespit ediyor. Kuşlu, Antik Yunan'da "her şeyin erdemi kendi doğasını gerçekleştirmektir" düşüncesinin geleneğe etki ettiğini belirtiyor. Varlığın kendine has özellikleri olduğunu ve bu özellikleri kullandığı nispette yetkinleştiğini biliyoruz. Bu anlamda kılıcın kesmesi, atın hızlı koşması gibi insanın da düşünmesinin kendi yetkinliği olduğunu ifade eden Kuşlu, bu analojinin gelenekteki hemen her eserde bulunduğunu söylüyor. Ayrıca *Tehzîb* geleneğinin, "ahlâk, kendisiyle fiillerimizi ortaya koyduğumuz, nefisteki bir hal ya da melekedir" şeklindeki Galenci tanımdan etkilendiğini

söyleyen yazar, sonrasında nefis beden ayırımına gidildiğini, nefsin bir cevher olduğunu ve kendine özgü fiillerini ortaya koyarak düşünme yetisiyle ahlâkî bir varlık konumuna geldiğini belirtiyor. Yazar, ahlâkın kaynağını kısaca “insanı insan kılan düşünme gücü” olarak tarif ediyor.

İkinci soru ahlâkî eğitimin imkânı meselesidir. Bu soru ahlâk felsefesinin merkezi sorularından biridir. Zira ahlâkın eğitilmesi mümkün değilse hiçbir ahlâkî ve hukukî sistemden bahsetmemiz mümkün değildir. Yani bir insan kötü fiillerini değiştirme imkânı yoksa onu hiçbir şekilde yargulama hakkına sahip olamayız. Yazar, *Tehzîb* geleneği içinde verilen cevaplarda iki farklı eğilimle karşılaşılıyor. Yahya b. Adî gibi Hıristiyan filozoflar bağlı bulunduğu teolojinin etkisiyle bazı kötü mizaçlı insanların ahlâkî eğitiminin mümkün olmadığını savunuyor. Kuşlu, Yahya b. Adî’den sonra gelenlerin aynı düşüncede olmadığını, Tûsi gibi filozofların insanda hem iyi hem de kötü huylar olduğunu ve doğası itibarıyla nötr olduğundan bunların değiştirilebileceğini ifade etiklerini belirtiyor. Yazar aynı zamanda, antik Yunan filozoflarının görüşlerini zikrederek meseleyi detaylı bir şekilde inceleyen ilk düşünürün İbn Miskeveyh olduğunu dile getiriyor. İbn Miskeveyh madenlerden başlayarak meleklerle kadar devam eden beşli hiyerarşik bir yapıdan bahsediyor. Maden, bitki, hayvan, insan ve melek şeklinde bir skaladan oluşan sistemin her sınıfında bir alt bir de üst merteye bulunuyor. Mesela insan kategorisinde hayvanlara daha yakın aklî seviyede olan insandan başlayıp meleklerin seviyesinde aklî istidada sahip olan insanlara kadar bir mertebenin olduğunu söylüyor. Kişinin bulunduğu yere göre ahlâkını yetkinleştirmesinin zor ya da kolay olduğunu belirten İbn Miskeveyh, bu anlamda ahlâkî eğitimi imkânsız saymıyor aksine zor da olsa eğitilebileceğini söyleyerek problemi aşmaya çalışıyor.

Üçüncü soru en yüksek iyinin ne olduğuna dairdir. Bu konuyu ele alırken ahlâk öğretilerini şekillendiren Grek okullarının etkisi olduğunu belirten Kuşlu, filozofların “mutlulukçu”, “hazcı” yahut “faydacı” bir bakış açısıyla teorilerini oluşturduğunu söylüyor. Bu anlamda İbn Miskeveyh’in mutlulukçu bir ahlâkî savunduğunu, haz ve faydaya dayalı ahlâkî ise eleştirdiğini görüyoruz. Bu teorisini erdem öğretisiyle birlikte ele alan İbn Miskeveyh nefsin güçlerinden arzu ve öfke gücünün akla hizmet ettiği ölçüde erdemlerin ortaya çıkacağını ve en yüksek iyiyi temsil eden mutluluğa ulaşacağını vurguluyor. Yazar, *Tehzîb* geleneğinin erdem öğretisini Aristoteles’in itidal teorisine sunduğunu belirtiyor. Biraz önce de değindiğimiz arzu, öfke ve akıl gücünün her birinin ifrat ya da tefriti olduğunu belirten teori, vasat hallerinin erdem olduğunu ve bunun neticesinde de adaletin doğduğunu zikrediyor. Kuşlu’nun değindiği bir başka konu mutluluk-iyilik ve mutluluk-haz ilişkisi-

dir. *Tehzîbü'l-ahlâk*'ta iyinin sadece insan için olmadığını, aksine bütün varlıkların ulaşmaya çalıştığı bir netice olduğunu tespit eden yazar, mutluluğun kişinin yetkinliği olduğundan sadece kişiye özgü olduğunu belirtiyor. Bu tespit ışığında Kuşlu, mutluluğun bir iyilik türü olduğu ancak iyiliğin sadece mutluluktan ibaret olmadığı sonucuna varıyor. Mutluluk-haz ilişkisinde İbn Miskeveyh, mutluluğun kalıcı olduğunu hazzın ise aksine geçici olduğunu ve elemden başka bir şey getirmedeğini vurguluyor. Hatta filozof bu noktada öyle idealist bir tutum sergiliyor ki sadece dünyaya dönük değil, ahiret için yapılan işlerin oradaki hazzı hesaba katarak yapılmasını dahi eleştiriyor. Nihâi olarak filozof, mutluluğun bedensel şeylerde aranmamasını, aksine mutluluğun ruha taalluk ettiğini, zira bedenî isteklerin kendisi gibi gelip geçici olduğunu, ruhun ise bedenden sonra devam edeceğini ve bu anlamda ruha daha fazla ehemmiyet verilmesi gerektiğini vurguluyor.

Dördüncü soru ise ahlâkî bir varlık olarak nitelediğimiz bireyin toplumla olan ilişkisinin ne olduğudur. Yazarın tespitine göre, diğer meselelerde olduğu gibi bu soruda da karşımıza farklı cevaplar çıkıyor ve her düşünür bağlı bulunduğu ekol çerçevesinde cevaplarını oluşturuyor. Kuşlu, kimi öğretilerin ahlâkın toplum içinde ortaya çıkacağı, bazı öğretilerin ise inziva halinde de insanın ahlâklı olabileceğini savunduklarını belirtiyor. Yazar, *Tehzîb* geleneğinin açıkça insanın tabiatı gereği siyasi bir varlık olduğunu, dolayısıyla ahlâkının ancak toplum içinde tezahür edeceğini ifade ettiklerini zikrediyor. Bu doktrini İbn Miskeveyh'ten aldığı pasajlarla destekleyen yazar, toplumda adaletin tesisi için ise dinî kurallar, hukuk ve para olmak üzere üç yasanın olduğunu ve bu yasaya karşı gelenlerin zulmetmiş olacağını yine İbn Miskeveyh'ten yaptığı atıflarla gösteriyor.

Toparlayacak olursak, yazara göre eser, geçmiş birikimi ihtiva etmekle birlikte kendinden sonraki literatüre de etki etmesi bağlamında bir kavşak vazifesi görüyor. Kuşlu İbn Miskeveyh'in *Tehzîb*'inde, ahlâkî eylemlerimizin kaynağı, ahlâk eğitimi, ahlâkın gayesi ve ahlâkî varlık olan bireyin toplumla ilişkisine değiniyor. Filozofun merkezinde mutlulukçu öğretinin bulunduğunu ve bu anlamda zühd ve hazza dayalı ahlâk anlayışlarını nasıl eleştirdiğini göstermeye çalışıyor.

Son olarak tanıtımını yaptığımız söz konusu eser, her dönemde kendi algıları ve problemleriyle meseleye yaklaşan şahıs, mezhep ve ekoller etrafında, ahlâk ilminin gelişimine katkı sağlayan sebepleri ele alan makalelerden oluşması ve geniş bir kaynakça sunması açısından, alana ilgi duyan araştırmacılar için başvurulması gereken bir çalışmadır.